

[0807] [Besprek] *Frederik Johan van der Kuip, De Burmania-sprekwurden. Santjinde-ieuske Fryske sprekwurden ferklearre en yn har tiid besjoen. Ljouwert (2003), Fryske Akademy, 765 siden, ISBN 90-6171-950-X.*

Ien fan de wichtichste en yntrigearjendste taalboarnen foar it 17de-ieuske Frysk, en foar de kultuer- en literatuerskiednis allike wichtich en nijsgjirrich, binne de saneamde Burmania-sprekwurden. Anno 1641 kaam te Frjentsjer de anonime samling *Oude Friesche Spreck-woorden, Gelijck die selve huyden daegs by haer/ in haer eyghen Vaderlant, gebruyckt ende gesproken worden by die Letter. A.B.C, gestelt út* (D). Letter die bliken dat de boarne in wat âldere hânskriftlike samling is, dêr't it manuskript fan bewarre bleaun is, en dat as ûnderskrift hat: 'C.G. v B.1614' (B). Druk en hânskrift binne boppedat ferwurke yn Simon Abbes Gabbema syn hânskrift *Frieske Bywirden* (ca. 1675). Fan dizze trije samlingen binne der goede diplomatyske útjeften: J.H. Brouwer besearge D yn *De twadde jiergearkomste fen de Fryske Akademy* (Assen 1940) en A. Feitsma joech B synoptysk mei Gabbema út yn Estrik XI: *Fryske sprekwurden* (Grins 1956). Yn D en B steane meiïnoar 1195 sprekwurden: B hat 1133, D 1174. B hat 21 dy't D net hat en D 62 dy't yn B net te finen binne.

Der binne nochal wat ûnwissichheden oangeande dizze samling. Om te begjinnen witte wy net wa't de gearstaller is. Everwinus Wassenbergh skriuwt him yn 1806 ta oan in van Burmania, Joast Hiddes Halbertsma makket dêr Carel Georg van Burmania fan. Sa'n Carel George hat der ûnder de Burmania's lykwols nea west. Wol soe in Georgius (Jurjen) van Burmania, dy't libbe fan foar 1574 oant 1634, yn 'e beneaming komme kinne. De C. soe dan stean kinne foar 'collegit' (hat sammele) of 'copia'. No hat dy sa't liket amtleaze ealman foar safier't neigien wurde kin nea oanstriid hân om mei te dwaan oan de humanistyske en renêssânsistyske moades om sprekwurden te sammeljen, út hokker perspektyf (pedagogysk, nasjonalistysk, histoarysk of taalbefoarderjend) dan ek, mar it soe kinne; hy libbe yn in fermidden fan famyljeleden, freonen en kunde dêr't folle niget oan it talige en histoaryske eigene yn wie. Hy kin dus de gearstaller fan B west hawwe, mar ek de oerskriuwer of eigner. Foar it lêste pleitet dat it hânskrift fan de skriuwer net botte liket op in oare tekst, dy't hy mei wissichheid wol skreaun hat. Ek soe B wol ris net de âldste tekst wêze kinne; der sitte ferbetteringen yn dy't der op wize kinne soene dat it in ferbettere ôfskrift en net in earste optekening is. Ek is it nettsjinsteande de titel net wis oft alles wol út de Fryske mûnlinge oerlevering optekene is, it liket der op dat de gearstaller neist ûnmiskenber Fryske items ek hjir en dêr oan it oersetten west hat, wat oars by ditsoarte samlingen doe ek hiel gebrûklik wie. It is lykwols min út te meitsjen om't wy (a) amper ferlykber Frysk materiaal út dy tiid hawwe en (b) it sprekwurd foar in grut part kultureel Jeropeesk mandeguod wie (en is).

Dat alles bediskusjearret Van der Kuip neist folle mear yn de ynljedende haadstikken fan dit boek, dêr't er op 22 april 2003 oan de VU op promovearre is. Nei in ynljeding (1) jout er yn twa grutte, logysk ûnderferdielde haadstikken earst in oersjoch fan de posysje en de status fan de folkstaal yn de 16e en de earste helte fan de

17e ieu (2) en fan it sprekwurde en sprekwurdesamlingen yn dyselde snuorje (3), dan folgje in beskriuwing fan de Burmania-samling yn it ramt fan syn tiid (4) en in diskusje oer de oannommen auteur en in oersjoch fan dy syn libben en fermidden (5). It lêste part fan it ynljedende diel beskriuwt de tekst- en ûndersyksskiednis, dêr't út bliken docht dat der fan Franciscus Junius ôf oan troch de ieuwen hinne in bulte oandacht foar dizze 'sprekwurden' west hat.

Hy docht dat alles mei de nedige hoedenens en oer 't ginneraal moai helder, mar hjir en dêr sitte der, hoe kin 't ek oars, dochts wat bonkjes yn. In pear foarbylden, dy't oan myn wurdearring gjin ûnderstek dogge.

- Op side 18 wurdt net dúdlik genôch makke dat der in relaasje is tusken de fal fan Antwerpen yn 1585 en de ynfloed fan de taal fan súdlike ymmigranten op it ûntstean fan in bopperegionale skriuwtal yn de Noardlike Nederlannen.

- De titel fan 3.2. soe net wêze moatte '... yn de 16e ieu', mar '... yn de 15e en 16e ieu'.

- Op side 38-39 wurdt in tal sprekwurdesamlingen allinne mar mei de namme fan de gearstalders neamd; wol de lêzer de titels fan dy samlingen witte, dan moat er dy efterryn yn de bibliografy opsykje. Dat mei dan noch hinnebrûie, mar it wurdt wol lêstich as dan op side 39 fan in samling fan Egenolff sein wurdt dat dy deselde titel hat as de in pear rigels earder sûnder titel neamde samling fan Sebastian Franck.

- Hjir en dêr soe wat faker foarútwiisd wurde moatte. Op side 52 bygelyks wurdt in Junius neamd, mar earst op side 86ff. komme wy te witten wa't dat wie. Op dyselde side wurdt meidiel dat Gabbema de measte fan de goed 40 sprekwurden en farianten dy't Junius yn syn eksimplaar fan D skreaun hat ek yn syn hânskrift ferwurke hat, mar hoe't er dêr oan kaam is, wurdt net ferhelle, ek net by de paragraaf (6.1) oer Junius en likemin by dy oer Gabbema (6.4). Ut it stemma op side 105 docht yn alle gefallen net bliken dat Gabbema Junius syn hânskriftlik anno-tearre eksimplaar fan D koe.

- Der wurde gauris saken neamd op in oar plak as jo ferwachtsje soene. Op side 52 wurdt it Gabbema-hânskrift beskreaun, mar de skiednis dêrfan fine wy earst op side 93 en allykse giet it mei B (beskriuwing: side 49; skiednis 93, 95; sjoch lykwols ek wer side 105).

- Hielendal up to date is Van der Kuip ek net altiten. By Joast Halbertsma bygelyks (side 96) neamt er fan dy syn *Lexicon Frisicum* ('dêr't in soad Burmaniasprekwurden yn steane') allinne mar de útjefte fan 1872, dy't net fierder as 'fear' rikt, mar net de wurkútjefte fan de folsleine hânskriften dêrfan, dy't yn 1999 troch S. van Dellen en T.B. Hoekema besorgje en troch de Stifting FFYRUG útjûn binne.

Dat binne lykwols, it is al oanjûn, mar bonkjes, lykas ek dat er it op side 17 hat oer 'eastlik Nederlânsk' en op side 19 oer 'Nederdútsk', wylst er op beide plakken dochts wol deselde taal bedoelt.

De kearn fan it boek (side 127-680) bestiet út in ferklearring fan de 1133 as 'sprekwurde' jûne items. Net dat it allegearre sprekwurden binne. Yn de 16e ieu (li-

kegoed as hjoed de dei yn mennich populêre samling ek noch) waarden folle mear fraseologyske ienheden ûnder it sammelbegryp sprekwurde beflapt as de paremiologen no hawwe wolle. Van der Kuip dielt de items sa yn: [echte] sprekwurden (ca. 460), sei-sprekwurden (36), waarspreuken (6 of 7), útdrukkingen (ca. 660), útroppen en flokken (6), skelwurden (5), tongbrekkerssechjes (3), riedsels (4), fersrigels (3) en ferwizingen nei Fryske gebrûken en skiednisfeiten (9 of 11). Dat de sifers net altiten fêst lizze, komt omdat er der net altiten wis fan is by hokker kategory beskate items no krekt ûnderbrocht wurde moatte.

Syn doel is relatyf beskieden: hy besiket te kommen ta de betsjutting dy't it 'sprekwurd' doe hân hawwe moat. En wol primêr op twa wizen: troch in ferliking mei (benammen Nederlânske) farianten út de tiid fan ca. 1494-1727 en troch taalkundige analyse, leafst mei help fan Midfryske taaldata. Slagget dat net, dan hellet er der ek oar, earder en/of letter materiaal by. Hy keas foar ca. 1494 om't er in printinge út dat jier fan de earste Nederlânsktalige samling (dy't tink foar 't earst printe is om 1480 hinne) ta syn foldwaan hie, foar 1727 om't doe it twadde diel fan de ferneamde sprekwurdesamling fan Cornelis Tuinman útkaam. Syn liedsman is P.J. Harrebomée, dy't tusken 1861 en 1870 yn trije dielen syn mânske *Spreekwoordenboek der Nederlandse Taal* útkomme liet, mei in ryk fariante-apparaat en, foar safier't er dy besette koe, direkt of yndirekt, ek mei de Burmania-sprekwurden (almeast yn fernederlânske foarm). Fan de 43 troch Harrebomée brûkte samlingen út dat tiidrek hat Van der Kuip 20 rieplachte, 23 foelen om hokker movearjende reden ek ôf. Neist Harrebomée syn boarnen brûkt er ek noch geregeldwei de Nederdútske samling fan Tunnicus (1514), de Heechdútske fan Agricola (1534), de Nederlânske fan Andriessoon (1550) en de *Sinnepoppen* (1614) fan Roemer Visscher.

Sa krijt elk lemma in fêst mal. Nei elk Burmania-sprekwurd folgje nei in Nijfryske oersetting de oersetting(en) fan Harrebomée, in oersjoch fan (in part fan) dy syn (en ev. noch inkelde oare) bewiisplakken fan tusken de neamde jierren, ferklearjende oantekeningen en in foar doe jildende betsjutting. It binne sa helder strukturearre, to the pointe lemma's wurden, mar se binne wol wat beheind. Wêrom't elke kear wer Harrebomée mei syn fakernôch net krekte oersettingen der by helle wurde moast (ek as er it 'sprekwurd' net hat, dan: 'Harrebomée: --') en elke kear wer opjûn wurde moat hokker farianten er by en fia him fûn hat, is my net dúdlik. Ien kear ynljedend sizze hoe wichtich as Harrebomée foar it ûndersyk west hat, hie ek wol genôch west. Dan wie der ek romte oerbleaun foar oare data de behannele 'sprekwurden' oanbelangjende, dy't wy no dochs wol misse.

Van der Kuip jout wol oan, hokker 'sprekwurden' ek bûten Fryslân te finen binne (fan de ca. 460 echte sprekwurden binne bygelyks 365 ek earne oars attestearre en derfân ca. 355 ek yn likernôch deselde tiid; ferlykje ek bylage [1]), mar dat bûten Fryslân slacht dan ôfsjoen fan de eventuele Nederlânske farianten hast allinne mar op in inkelde (Neder-)Dútske of in Latynske boarne. Sprekwurden, mar ek útdrukkingen (fan de ca. 660 útdrukkingen jout er by ca. 450 oan dat se ek earne oars te finen binne) hawwe krekt om't se no ienris fierhinne Jeropeesk mandegoud binne in lange en fakentiden komplekse skiednis en it hie moai west as dêr wat mear

fan dúdlik wurden wie. No is ferlykjend paremiologysk ûndersyk in hûd fol wurk en it is begryplik dat Van der Kuip dat net foar elk item dwaan kinnen hie – de dissertaasje is ek sa al folle mear as fan in promoasje-ûndersyk ferwachte wurde mocht – mar al hie er mar yn dy gefallen dêr't dat koe ferwiisd nei de nûmers yn it troch H.L. Cox besoarge *Spreekwoordenboek Nederlands Fries Afrikaans Engels Duits Frans Spaans Latijn* (3e printinge Utrecht/Antwerpen 2000), dan hie de brûker al maklik in stik wizer wurde kinnen wat it berik, de fariabiliteit en de skiednis fan mannich sprekwurd oanbelanget.

Ek is it spitich dat Van der Kuip net fierder yngiet op de lettere skiednis fan de ûnderskate Burmania-sprekwurden yn Fryslân. Hy lit yn syn algemienens wol sjen dat de betsjutting fan sprekwurden fariabel is en gauris ôfhinklik fan de kontekst (dy't er foar de Burmania-items no ienris spitigernôch net hat) en ek dat yn de rin fan de tiid betsjuttingen ferskowe kinne en dat soks by guon Burmania-sprekwurden ek it gefal is, bygelyks om't ferkearde ynterpretaasjes fan mannen as Jakob Hepkema en Waling Dykstra fia wurdboeken en (populêre) samlingen ûnder it folk brocht wurde, mar hy lit dat by in pear foarbylden yn de ynljedende haadstikken. It hie moai west as soks by de items ôfsûnderlik ek meinaam wie.

In fernijende bydrage ta de teory fan de fraseology is dit boek net, mar wol it ek net wêze. Gâns nijer wurk op dat mêd hat Van der Kuip net rieplachte – hy neamt it yn alle gefallen net. Om't it sprekwurdbegryp yn de tiid fan 'Burmania' o sa breed wie, kiest ek Van der Kuip foar definysjes dy't sa algemien mooglik binne. Wat spitich is. Krekt om't der de lêste desennia sa folle iggewearre is oer wat no krekt al of net ta de sprekwurden ensfh. rekkene wurde moat of mei, hie de lêzer ferwachtsje mochten dat dy teoretyske diskusjes yn dit proefskrift in gruttere delslach fûn hiene en dat dit âldere materiaal yn dat opsicht helderder klassifisearre wie en brûkt om âlde of nije teoryen oan te hifkjen. Sa is syn begryp 'útdrukkingen' as oerkoepeljende term foar in hiele rige fraseologismen wol hiel algemien. De terminologyske gaos, dy't er hjirre mei Lutz Röhrich (side 32) konstatearret, hie er wat my oanbelanget wol wat oan dwaan mocht. Yn alle gefallen hie er besykje moatten útdrukkingen, siswizen en sizzens ('gezegden'), dy't er (side 33) as synonymen opfettet, mar dy't dat seker net binne¹, útinoar te heljen. Ek de kategory skelwurden,

¹. Ferlykje de definysjes dy't H.L. Cox yn syn 'Enkele aspecten van het spreekwoord: vorm, inhoud, contextuele betekenis, functie en associaties in het huidige taalgebruik', yn: *Neerlandica Wratislaviensia* VII (1994) 195-209 jout:

'Uitdrukkingen vormen vaste verbindingen die: a) op zich een zin kunnen vormen en bovendien aan het zinsverband aangepast worden zonder dat daarbij een betekenisverandering optreedt, b) een persoonlijk subject kunnen hebben, c) in de infinitiefvorm kunnen voorkomen, en d) vrijwel altijd een figuurlijk of metonymisch karakter hebben.' [Byg.: Burmania nr. 410a: Hy is ien rioechte stjoerbolle.]

'Zegswijzen zijn vaste verbindingen die: a) een werkwoordelijk element bevatten en vrijwel altijd op zich een zin vormen, b) een onpersoonlijk subject hebben, c) vrijwel altijd figuurlijk of metonymisch gebruikt worden, en d) bij inbedding in een zin geen betekeniswijziging ervaren.' [Byg.: Burmania nr. 119: Dat moot int reyd rinne.] →

hoe lyts oars ek, hie einliks ûnderferdielt wurde moatten. Fan de fiif items út dy rubryk binne fjouwer skelnammen foar leden fan beskate famyljes, it fyfde ('Dey-numer supetapers', nr. 148) is in lokofaulisme, in skelnamme foar de ynwenners fan in beskaat plak.²

Van der Kuip syn dissertaasje is, dêr dogge dizze krityske kanttekeningen neat oan ôf, in treflik proefstik, in deeglike filologyske presintaasje fan in net allinne foar de frisistyk tige nijsgjirrich en wichtich korpus fan fraseologismen. Net it lêste wurd oer dit korpus, mar wol in earsten útgongspunt foar fierder, breder ûndersyk en neiere ynterpretaasje. Frisisten en paremiologen kinne der fierder mei. Foarsa-fier't se har net mei it Frysk rêde kinne, it boek wurdt ôfsletten mei moai wiidwei-dige gearfettingen yn it Nederlânsk en it Ingelsk. Spitich is dat der blykber gjin romte mear wie foar in (Nij-)Fryske wurdlist en in alfabetysk register op de sprek-wurden ensfh. No is it troch de stavering en de foarm fan de items faken in poepe-toer en kom der efter oft 'Burmania' in beskaat 'sprekwurd' no al of net hat. It boek is, dat mei ek wol sein wurde, in tige kreaze útjefte wurden.

Jurjen van der Kooi
Rijksuniversiteit Groningen
Nedersaksisch Instituut

'Gezegden zijn vaste verbindingen die: a) geen werkwoordelijk element bevatten (in elk geval niet als vast element van de vaste verbinding) en op zich geen zin kunnen vormen, b) waarvan de woordvolgorde, woordkeus en betekenis vast zijn en waarvan, c) de betekenis in tegenstelling tot gebruikelijke lexicaal collocaties steeds figuurlijk is.' [Byg.: Burmania nr. 919: Swobs Leauwe.]

Cox (Van der Kuip kin syn bydrage sa't liket net) slút him oan by F.Ch. van Gestel, 'De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde', in bydrage út 1968, dy't wol yn Van der Kuip syn bibliografy te finen is.

2. Nijsgjirrich is dat wy no amper mear skelnammen foar leden fan beskate famyljes hawwe, mar dat guon fan de skelnammen dy't yn 'Burmania' steane no as lokofaulisme brûkt wurde. Binne by 'Burmania' de Botnia's spekters (nr. 86) en de Hermana's beaniters, no wurdt dat sein fan de ynwenners fan Ternaard, resp. Oerterp. Sjoch Dirk van der Heide, *Groot schimpenamenboek van Nederland*, Bedum 1998, s.v.